

Yedi Harfi Oluşturan Kıraat Farklılıkları ve Yedi Harfin Sürekliliği Meselesi

Cafer Yıldız | 0000-0002-1758-4044 | cafer.yildiz@giresun.edu.tr

Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD,

Giresun, Türkiye

ROR ID: 05szaq822

Öz

Bu çalışmada, kıraat farklılıkları usûl, ferş ve müterâdif olmak üzere üç alt başlıkta ele alınarak, bunların hangisinin yedi harfle ne ölçüde ilişkili olduğu, yedi harfin hangi süreçlerden ne derece etkilenecek geçtiği ve bir ruhsat olarak ne zamana kadar devam ettiği konusu ele alınacaktır. Kıraatlerin ortaya çıkışında önemli bir yere sahip olması sebebiyle yedi harf, kıraat tarihinin en temel konularındandır. Varlığı tevatüre ulaşan hadislerle sabittir. Bununla birlikte hadislerin kapalılığı nedeniyle yedi harfin içeriği hakkında çok da aydınlatıcı bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden yedi harfin mahiyetiyle ilgili kırka yakın görüş beyan edilmiştir. Bu tanımları kuvvetli ve zayıf olarak ayırdığımızda kuvvetli görüşler arasında birkaç tanımın, daha ön plana çıktığı görülür. Bunlar yedi harfin, Arap kabilelerinin kullandığı yedi lehçe, çokluk mana ifade eden mecaz, aynı manaya gelen fakat lafızları farklı olan müterâdif kelimelerin birbiri yerine kullanılması ve birtakım değişikliklerle oluşabilecek farklılığın yedi vechi olduğu şeklinde ifade edilebilir. Konumuzun gidişatı bu tanımlardan, yedi harfin müterâdif kelimeler ve yedi vecih olduğu görüşleri üzerinde yoğunluk kazanmıştır. Çünkü yedi harfin ne olduğuyla ilgili ortaya konulan görüşün Mushaf'ın istinsah edilmesinden sonra da yedi harfin devam edip etmediğini belirleyici olmuştur. Bu bağlamda zikredilen ruhsatın müterâdif okuyuşlardan ibaret olduğunu düşünenlere göre yedi harfin istinsah eyleminden sonra devam ettiğini söylemek imkânsızdır. Buna karşılık bazı âlimlerin belirttiğine göre ise yedi harf, usûl, ferş ve müterâdif tüm kıraat farklılıklarını kapsayacak şekilde olup, istinsahtan sonra da devam etmiş ve kıraatler okunmaya devam ettiği sürece de devam edecektir. Bu çalışmanın amacı da yedi harf ruhsatının istinsahın öncesinde olduğu gibi sonrasında da daralmaya uğramakla birlikte varlığını devam ettirdiğini ortaya koymak olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Yedi Harf, Usûl, Ferş, Müterâdif.

Atıf Bilgisi

Yıldız, Cafer. "Yedi Harfi Oluşturan Kıraat Farklılıkları ve Yedi Harfin Sürekliliği Meselesi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 435-459.

<https://doi.org/10.33718/tid.1516923>

Geliş Tarihi : 16.07.2024

Kabul Tarihi : 18.11.2024

Yayın Tarihi : 31.12.2024

- Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - intihal.net
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Differences in Recitation Forming the Seven Letters and the Issue of Continuity of the Seven Letters

Cafer Yıldız | 0000-0002-1758-4044 | cafer.yildiz@giresun.edu.tr

Giresun University, Faculty of Theology, Department of Qur'an Recitation and Science of Qiraat,
Giresun, Türkiye

ROR ID: 05szaq822

Abstract

In this study, recitation differences are discussed under three subheadings: Method, farsh and muteradif. The issues of which of these are related to the seven letters to what extent, which processes the seven letters were affected by and how long they continued as a permit will be discussed. Seven letters have an important place in the emergence of Qiraats therefore, it is one of the important issues of recitation. It is confirmed by authentic hadiths. However, due to the vagueness of the hadiths, there is no enlightening information about the content of the seven letters. That's why there are nearly forty comments about the seven letters. When we separate these definitions into strong and weak, a few definitions stand out among the strong views. These can be expressed as seven letters, seven dialects used by Arab tribes, metaphors expressing multiple meanings, using synonymous words interchangeably, and the difference that will occur with some changes. The course of our subject has focused on the views that seven letters are synonymous words and seven aspects. Because the view put forward regarding the seven letters has been decisive in determining whether the seven letters continued after the Mushafs were copied. In this context, according to those who say that this permission is for alternate readings, it is not possible to say that the seven letters continue after the transcription. On the other hand, according to some scholars, the seven letters, method, farsh and muteradif are in a way that covers all the differences in recitation, and they continued after the transcription and will continue with the recitations. The aim of this study is to reveal that the seven-letter license continues its existence, although it was narrowed down after the transcription, as it was before.

Keywords

Reading the Holy Koran and the Science of Recitation, Seven Letters, Method, Farsh, Synonyms.

Citation

Yıldız, Cafer. "Differences in Recitation Forming the Seven Letters and the Issue of Continuity of the Seven Letters". *Trabzon İlahiyat Journal* 11/2 (December 2024), 435-459.

<https://doi.org/10.33718/tid.1516923>

Date of Submission : 16.07.2024

Date of Acceptance : 18.11.2024

Date of Publication : 31.12.2024

- Peer-Review : Double anonymized - Two External
- Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
- Plagiarism Checks : Yes - intihal.net
- Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.
- Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
- Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Hz. Osman döneminde Mushafların istinsah edilmesi, ilk üç asır boyunca devam edip, imamlarla adeta nihâyet bulan “tercih” süreci, kıraatlerin yedi ve on şeklinde tasnif edilerek sahih şâz ayırımına gidilmesi gibi gelişmeler kırâat ilmi tarihinde birçok meselenin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. O meselelerden biri de yedi harf olgusudur. Yedi harf, vahiy süreci henüz devam ederken inen âyetleri telaffuz etme adına kolaylık ve genişlik olması için belirlenen bir ruhsattır. Dolayısıyla yedi harfle kıraatler arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Hatta kıraatlerin oluşumundaki ana sebebin yedi harf ruhsatı olduğunu söylemek dahi mümkündür. Bu ilişki sebebiyledir ki kıraatlerle ilgili yapılan çalışmaların birçoğunda az veya çok bu mesele ele alınmıştır. Gerek kitap gerekse makale olarak sadece yedi harfi konu edinen çalışmalar da oldukça çoktur.¹ Burada her birini teker teker anmak bu çalışmanın ölçeğini aşacaktır fakat yapılan bu çalışmaların ekseriyetinin yedi harf hadislerinin sıhhat değerinin araştırılmasına ve yedi harfin mahiyetini sorgulamaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte sahabe döneminde yapılan istinsah ve daha sonra kıraatlerin belli sayılarda sınırlandırılması gibi çalışmaların yedi harfin sürekliliğini ne ölçüde etkilediği ve yedi harfin günümüze ne şekilde ulaştığı konusu müstakil bir çalışma olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmada özellikle yedi harfin sürekliliği noktasına odaklanarak şu sorulara cevap bulmaya çalışacağız: Yedi harf nedir, yedi harfin kıraatle ilişkisi ne ölçüdedir ve hangi kıraat farklılıkları yedi harfin kapsamına girmektedir? Bu ruhsat, tarihin bir dönemine mi hasredilmeli yoksa günümüze değin tüm zamanlarda kullanılmış ve kullanılmakta mıdır, Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği Mushaflarda yedi harf korunmuş mudur ya da istinsah bir veya birkaç harf üzere mi yapılmıştır ve kıraatlerin sınırlandırılması yedi harfi de sınırlandırma anlamı taşır mı?

Bu çerçevede yedi harf hadisleri ve onların değerlendirilmesi bu çalışmanın konusu olmayacaktır. Yedi harfin mahiyetiyle ilgili görüşlere kısaca değinilmekle birlikte kıraat farklılıkları usûl, ferş ve müterâdif olmak üzere üç grupta ele alınarak bunların yedi harfle ilişkisine değinilecektir. Çalışma neticesinde her ne kadar bazı kırâat farklılıklarının uygulanabilirliğini kaybetmesiyle yedi harfte bir daralma olsa da bu durumun onun, sürekliliğine bir halel getirmediği, dolayısıyla bir ruhsat olarak günümüze kadar ulaştığı ispat edilmeye çalışılacaktır.

1 Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *el-Ahrufü's-seb'a*, thk. Abdülmüheymin Tahhân (Cidde: Dârü'l-Minâra, 1997); Hasan Ziyâüddin İtr, *el-Ahrufü's-seb'a ve menziletü'l-kirâati minhâ* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988); Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013); Emin Aşıkcutlu, “Kıraat İliminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi (Tahric ve Değerlendirilmesi)”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV*, (2002); Musa Akpınar, “Kur'an'ın Anlaşılması ve Tebliği Yönünden Yedi Harfle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, *Bilimname* 23/2 (2012); Kerim Buladı, “Klasik Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Meselesi ve Yorumları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016); Osman Kaya, “Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufü's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004); Hacı Önen, “Yedi Harf ve Kıraatin Kesiştiği ve Ayrıldığı Noktalar”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (2014); Mehmet Çalışkan, “Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufü's-Seb'a) Meselesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005); Harun Öğmüş, “Yedi Harf Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 24 (2010); Hayrettin Öztürk, “Kur'an-ı Kerim'in Kıraatinde Yedi Harf Meselesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/2 (2002); Ahmet Karadağ, “Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki Görüşlere Dair Bir Değerlendirme”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2021).

1. Yedi Harf

Arapça ifadesi ile “el-Ahrufü’s-Seb’a”, harf kelimesinin çoğulu olan “ahruf” ile “yedi” sözcüğünden oluşan bir terkiptir. Yedi harf manasına gelir. Harf, lügatte bir şeyin ucu, kenarı, sivri tarafı hece harflerinden her birisi, kıraat vechi gibi anlamlara gelmektedir.² Yedi ise Arap dilinde altı ile sekiz arasındaki sayıyı veya kesretten kinayeyi ifade etmek için kullanılır. Yedi harf ıstilah olarak ise oldukça farklı manalara gelebilmektedir. Belirtildiğine göre bu bağlamda yaklaşık kırk mana zikredilmiştir.³ Bunlardan ön plana çıkan birkaçını zikrederek yedi harfin ıstilah anlamına dair bir çerçeve oluşturmak istiyoruz.

1. Yedi harf farklı Arap topluluklarının kullandığı yedi lehçedir.⁴

2. Yedi harf, yedi sınıf mana ve hükümlerdir. Kimine göre nâsîh, mensûh, hâs, umûm, mücmel, mübeyyen ve müfesser; kimine göre emir, nehiy, talep, duâ, haber, istihbâr ve zecr bu mana gruplarındandır.⁵

3. Ebû Şâme’nin savunduğu bir görüş olarak yedi harf, idgam, izhâr, sekte, işmâm vs. gibi usûl farklılıklarıdır.⁶

4. Yedi harf, yedi kıraattir.⁷

5. Yedi harf, eş anlamlı kelimelerin birbiri yerine kullanılması anlamına gelmektedir. Kurtubî’nin (öl. 671/1273) belirttiğine göre Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), Abdullah b. Vehb (öl. 197/813), İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) ve Ebû Ca’fer et-Tahâvî (öl. 321/933) bu görüşü benimseyenler arasındadır.⁸

6. Arap dilinde yedi, yetmiş ve katları kesretten kinaye olarak kullanılmaktadır.⁹ Yedi harf hadisinde de amaç hasr değil, kesrettir. Nitekim buna benzer bir kullanım olarak “Onlar için yetmiş kez istiğfarda bulunsan Allah onları affedecek değildir.”¹⁰ âyetinde geçen yetmiş kelimesi de gerçek anlamda kullanılmamıştır.¹¹ Kur’an’ın yedi harf üzere inmiş olması okuyuşta kolaylık ve genişliği ifade etmek içindir. Bu görüşün öncüsü Kâdi İyâz’ın (öl. 544/1149) olduğu bilinmekle birlikte bu görüşe katılan başkalarının da olduğu nakledilmek-

2 Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 9/41.

3 Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zümerli (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2010), 123.

4 Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Velîd Müsâid Tabatabâî (Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm ez-Zehebî, 1993), 241; Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Debbâğ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/24; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Kastellânî, *Letâifu'l-ışârât li funûni'l-krâât*, thk. Merkezî'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Suudi Arabistan: Mecmeu'l-Melik Fahd, 1434), 1/67; Muhammed Mahmûd Abdullah, *el-Ahrufü's-seb'a ve usûlü'l-krâât* (Kahire: Dârü's-Sâbûnî, 2006), 19; Çetin, *Yedi Harf*, 124-126.

5 Geniş bilgi için bk. Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 271; Süyûtî, İtkân, 131-132; Abdulaziz Abdulfettâh el-Kârî, *Hadîsü'l-ahrufü's-seb'a* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002), 42; Muhammed Ahmed Müflih el-Kudât, *Mukaddimât fi ilmi'l-krâât* (Ummân: Dâr-u Ammâr, 2001), 16; Çetin, *Yedi Harf*, 112-115.

6 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 304; Mahmûd Abdullah, *el-Ahrufü's-seb'a*, 21.

7 Süyûtî, İtkân, 124; Muhammed Abdulazîm Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995), 1/159.

8 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/72.

9 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 8/146.

10 et-Tevbe 9/80.

11 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 256.

tedir.¹²

7. Yedi harf, yedi vecihtir. İbn Kuteybe (öl. 276/889), Ebü'l-Fazl er-Râzî (öl. 454/1062) ve İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) gibi âlimlerin de savunduğu bu görüş oldukça rağbet görmüştür. Bu yedi vecih şu şekildedir:¹³

A. Sadece harekenin değişmesi: Bu durumda kelimenin bünyesinde ve manasında bir değişiklik olmaz. (بِخَلِّ/الْبَخْلُ)¹⁴, (يَحْسَبُ/يَحْسَبُ)¹⁵ gibi yüzlerce örnek verilebilir.

B. Sadece mananın değişmesi: “فَتَلَقَىٰ أَدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ/ فَتَلَقَىٰ أَدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ” âyetinde¹⁶ olduğu üzere mana değişir ancak kelimelerin bünyesi değişmez.

C. Harf değişse de kelime bünyesinin değişmeyip sadece mananın değişmesi: “تَلُّوا/ تَلُّوا” gibi birçok örneği bulunmaktadır. Bu ve benzeri örneklerde kıraat farklılığı harflerin noktalarında oluşmaktadır.

D. Kelimenin yapısının değişip mananın değişmemesi: Bunun örneği “بِصْرَةَ”¹⁷ “بِصْرَةَ”¹⁸ kelimeleridir ki, bu sözcüklerdeki sâd harfi, sîn ile de okunmuştur.¹⁹ Bu durumda kelimenin yapısı değişmiş fakat mana aynı kalmıştır.

E. Kelime yapısının ve mananın değişmesi: Bu kategoriye “أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً”²⁰ âyetini örnek verebiliriz. Âyette üçüncü şahıs zamiri olan “هم” kelimesi İbn Âmir (öl. 118/736) tarafından ikinci şahıs zamiri olarak “هم” şeklinde okunmuştur.²¹ Bu durumda kelimenin yapısının da manasının da değiştiği barizdir.

F. Takdim ve tehir: Kelimelerin yer değişmesiyle oluşmaktadır. Örneğin “فَيَقْتُلُونَ وَ يُقْتَلُونَ”²² âyetini kurrânın bir kısmı önce malum, sonra meçhul fiil olarak okurken diğer bir kısmı ise tam tersi ile okumuştur.²³

G. Ziyade ve noksanlık şekliyle olan değişiklik: Buna göre “وَوَصَّىٰ بِهَا”²⁴ âyetindeki fiili bir kısım kurrâ “وَصَّىٰ” şeklinde okurken, bir kısmı da hemzenin ilavesiyle “اَوْصَىٰ” şeklinde okumaktadır.²⁵

İbnü'l-Cezerî'nin ifade ettiğine göre bu yedi vecih sahih ve diğer tüm farklı okuma al-

12 Süyûtî, İtkân, 124; Abdulfettâh el-Kârî, *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*, 42; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/159; Çetin, *Yedi Harf*, 134.

13 İbnü'l-Cezerî'nin yedi harf ile ilgili görüşlerini çok yönlü olarak görmek için bk. Yaşar Akaslan, “İbnü'l-Cezerî'nin ‘Yedi Harf’ Üzerindeki Fikirleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 265-303.

14 en-Nisâ 3/37; el-Hadîd 57/24.

15 el-Hümeze 104/3.

16 el-Bakara 2/37.

17 el-Fâtîha 1/6.

18 el-Bakara 2/247.

19 Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbü't-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'i* (Beyrut: Dâri'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 27; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/271; Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî, *İthâfu fudalâi beşer bi'l-kirâati'l-erbe'ate 'aşer*, thk. Enes Mihre (Beyrut: Dâri'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 163.

20 el-Mü'min 40/21.

21 Dânî, *Teysîr*, 155; Dimyâtî, *İthâf*, 484.

22 et-Tevbe 9/111.

23 Dânî, *Teysîr*, 98; Dimyâtî, *İthâf*, 307.

24 el-Bakara 2/132.

25 Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Beyrut: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1983), 36-38; Dânî, *Teysîr*, 66; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/222; Dimyâtî, *İthâf*, 193.

ternatiflerini kapsamaktadır. Ancak burada belirtilen şekillerden herhangi birine uymayan kıraat farklılıkları da bulunmaktadır. Birazdan detaylı olarak işleyeceğimiz usûl konuları bu kapsamda yer alır. İbnü'l-Cezerî'nin buna da cevap teşkil edecek şöyle bir açıklaması bulunmaktadır:

“Sahih, şâz, zayıf ve münker tüm kıraatleri taradım. Bütün ihtilaf şekillerinin yedi şeklin dışına çıkmadığını gördüm. İzhâr, İdgam, revm, işmâm, tahkik, teshil, nakil ve ibdâl gibi konular lafız ve manayı değiştirmedikleri için bu yedi vecihten birine girmez. Bunlar kelimenin edâ şekilleri olup, lafzı, tek bir lafız olmaktan çıkarmaz.”²⁶

Zikri geçen bu tanımlarla ilgili değerlendirmeye geçmeden önce yedi harfle ilgili yaklaşımlara kaynaklık eden hadislerle göz atmak gerekmektedir. Ancak hadislerin sayısı ve boyutu çalışmamızın kapsamını aşacağından sadece konunun ana fikrini ve birçok hadiste hemen hemen aynı lafızlarla yer alan ortak ifadeleri aktarmak istiyoruz.²⁷

Hadislerin büyük çoğunluğunda iki kişi arasında birinin, diğerinin okuduğu kıraate itirazı söz konusudur. Gereksesi ise kendisinin de aynı âyetleri bildiği, fakat Allah Resûlü'nden onun okuduğu şekilde öğrenmediğidir. Bu durumda o kişiler okuyuşlarını arz edip, hangisinin doğru olduğunu duymak üzere Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmışlardır. Allah Resûlü her ikisini de dinledikten sonra Kur'an'ın, ikisinin okuyuşu ile de nazil olduğunu, yüce Allah'ın, kullarına kolaylık olsun diye Kur'an'ı yedi harf üzere indirdiğini, mana ters yüz edilmediği sürece dileyenin dilediği gibi okuyabileceğini buyurmuştur.²⁸ Genelde bir tartışmayla başlayıp Hz. Peygamber'in “إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فأقرؤا ما تيسر منه” ifadesiyle biten hadislerden²⁹ farklı olarak, Abdullah b. Abbas'tan rivâyet edilen bir hadiste Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: “Cebrâil, Kur'an'ı bana bir harf üzere okuttu. Ben de ondan artırması için sürekli ricada buldum. O da her seferinde artırdı. En son yedi harfte karar kıldı.”³⁰ Hadislerde geçen olaylar farklı mekânlar ve kişiler arasında cereyan etse de hepsinde ortak olan bir nokta vardır ki, o da “أنزل القرآن على سبعة أحرف” ifadesi, yani Kur'an'ın yedi harf üzere indiğidir. Yedi harfle ilgili yaptığı kapsamlı araştırmasında Abdurrahman Çetin, bu konuyla ilgili hadislerin tüm varyantlarıyla birlikte altmış civarında olduğu, hadislerde yirmi yedi sahâbînin adının geçtiği ve hadislerin çoğunun senet yönünden güvenilir olduğu sonucuna varmıştır.³¹ Nitekim ekser ulemânın görüşü yedi harf hadislerinin toplamından bir mütevâtirlik manasının çıkarılabileceği yönündedir.³²

Yedi harfin vukuunda bir şüphe bulunmamakla birlikte hadislerde tartışmaya sebep olan okuyuşların şekliyle ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu durum yedi harfin ne

26 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/26-27; Süyûtî, *İtkân*, 126.

27 Yedi harf rivâyetleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Aşıkutlu, “Ahruf-i Seb'a Hadisi”, 43-106; Akpınar, “Yedi Harfle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, 105-129.

28 Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Yâsir Hasan vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1438), “Salât”, 355 (No: 1475).

29 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, thk. İzzeddîn Dallî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1433), “Fedâilü'l-Kur'an”, 5 (No: 4992); Ebû Amr Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber, *et-Temhid limâ fi'l-muvattai mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Üsâme b. İbrâhim (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1429), 6/21-23.

30 Buhârî, *Sahih*, “Fedâilü'l-Kur'an”, 5 (No: 4991); Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Salât”, 355 (No: 1478); İbn Abdilber, *Temhid*, 6/20-30.

31 Çetin, *Yedi Harf*, 90.

32 Aşıkutlu, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi (Tahric ve Değerlendirilmesi)”, 43.

olduğuyula ilgili birçok görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere yedi harfin mahiyetiyle ilgili kırka yakın görüş beyan edilmiştir.

Birkaçını zikrettiğimiz görüşlerde hadislerden yola çıkarak yedi kıraat, yedi lügat, yedi mana gibi sayısal değer ifade eden bir tanım ortaya konulmuştur. Çünkü hadislerde de anlatıldığı üzere birden başlayıp, artarak yedi sayısına ulaşılmıştır. Bir kısım âlime göre bu durum, yedi sayısının gerçek anlamda kullanıldığını, çokluğu ifade eden bir mecaz olmadığını ispat etmektedir.³³ Bu şekilde düşünen ulemâ hatırı sayılır bir çoğunluğa ulaşırsa da yediden kastın kesret olduğunu düşünen âlim de az değildir.³⁴ Kesretten kinaye görüşünü savunanlara göre âyet ve hadislerde buna benzer kullanım yaygındır. Örneğin Kur'an'da sık sık geçen "seb'a semâvât" ifadesi gerçek anlamda değerlendirildiği gibi kinaye olarak da yorumlanmıştır.³⁵ Yine "Mü'min bir bağırsağından, inkârcı ise yedi bağırsağından yer"³⁶ ya da "Ümmetimden yetmiş bin kişi sorgusuz sualsiz cennete girecektir"³⁷ gibi hadisler çokluktan kinayedir. Aynı şekilde Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olduğu belirtilen hadiste de yedi lafzı adet manasında olmayıp çokluk ifade eden bir kinayedir. Burada çokluk ifadesiyle amaç okuyucuya genişlik ve kolaylık sağlamaktır.³⁸

Yedi harfle ilgili yapılan istilâhî tanımların değerlendirmesine gelince, yedi harfin "zecz, emir, helal, haram, muhkem, müteşâbih, emsâl" gibi manalar olmayacağı açıktır. Çünkü bunlar mana ile ilgili durumlardır. Oysa yedi harfin konusu Kur'an âyetlerinin ne şekilde telaffuz edileceğidir. Bir diğer tanımlama olarak yedi harfin yedi kıraat olduğu görüşü de isabetsizdir. Yedi harf ile yedi kıraatin sayı uyumu bazı bilginleri böyle bir görüş belirtmeye sevk etse de ortada, kıraatlerin yediden ibaret olmadığına dair tartışmasız bir gerçek durmaktadır. Ayrıca kıraatlerin yedi ile sınırlandırılması hem sübjektif bir değerlendirme hem de tarih olarak yedi harf olgusundan çok sonradır. Bu gibi gerekçelerle ulemânın büyük çoğunluğu nezdinde bu görüş de kayda değer bulunmamıştır.³⁹ Yedi harfin yedi lügat olduğu görüşü ise klasik eserlerde en çok rağbet gören görüşlerden⁴⁰ olmasına rağmen en çok ihtilafı bünyesinde barındıran görüş olarak da ön plana çıkmaktadır. Bu görüşün ihtilafı yedi lüğatin hangileri olduğuna yöneliktir. Abdurrahman Çetin bu lüğatleri yedili gruplar şeklinde on beş maddede ele almış, ardından eleştirisini şu şekilde dile getirmiştir: "Kur'an'da sadece yedi kabilenin değil kırk kadar lügat tespit edilmiştir. Bunun yanında, söz konusu yedi kabilenin tespitinde de birlik sağlanamamıştır..."⁴¹

Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), Taberî (öl. 310/923) ve Tahâvî'nin (öl. 321/933), yedi harfin aynı manaya gelen birtakım farklı lafızlar olduğu görüşünü de ele almak gerekmektedir. Bu görüş sahipleri yedi harfin Hz. Osman'dan sonra devam etmediğini de savunmaktadır.

33 Süyûtî, *İtkân*, 124; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/139; Kudât, *Mükaddimât fî ilmi'l-kirâât*, 16.

34 Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebi'l-Fadl ed-Dimyâtî (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2006), 1/149; Çetin, *Yedi Harf*, 134-146.

35 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 1/97-99.

36 Buhârî, *Sahîh*, "Et'ime", 12 (No: 5393-97).

37 Buhârî, *Sahîh*, "Bed'ü'l-halk", 8 (No: 3247).

38 Abdulfettâh el-Kârî, *Hadisü'l-ahrufi's-seb'a*, 42; Çetin, *Yedi Harf*, 137.

39 Zerkeşi, *Burhân*, 1/150; Mahmûd Abdullah, *el-Ahrufu's-seb'a*, 20; Çetin, *Yedi Harf*, 120.

40 Nebil b. Muhammed İbrâhîm Âl-u İsmâil, *İlmü'l-kirâât neş'etühü etvâruhü eseruhü fî'l-ulûmi's-şer'iyye* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1421), 21; Çetin, *Yedi Harf*, 124; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 75.

41 Çetin, *Yedi Harf*, 127.

Bu âlimlerin iddiasına göre yedi harf istinsahla birlikte tek harfe inerek son bulmuştur. Çünkü istinsahla birlikte Hz. Peygamber'e dayanan bir isnaddan yoksun olan müterâdif okuyuşlar sahih kıraatlerden sayılmayarak yürürlükten kaldırılmıştır.⁴² Bu görüş tam bir destek görmemiştir. Hatta bu görüşü sakıncalı bulanlar bile olmuştur. Örneğin Subhi es-Sâlih bu görüşün, Kur'an'ın mana ile okunmasına kapı aralayacağı ve kişilerin, hevâsı doğrultusunda nassı kendine göre belirleyeceği ihtimalini taşıdığını belirtmektedir.⁴³ Bu görüşe bir diğer itiraz ise ahruf kelimesinin vecihler, ifade şekilleri manasında olup bunların her birinin Kur'an kıraati olması fakat bunların ne olduğuna dair net bir açıklamanın olmamasıdır. Ayrıca konuyu açıklama sadedinde zikredilen örnekler oldukça sınırlı olup, kıraat ihtilaflarının tümüne teşmil etmekten uzaktır. Dolayısıyla bu görüş yedi harf meselesini çözücü nitelikte olmadığından kabul edilmemektedir.⁴⁴

Zikredilen görüşlerden bir diğeri de İbnü'l-Cezerî'ye atfederek yukarıda açıklamasını yaptığımız yedi vecih görüşüdür. Bu görüş Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869) ile başlayıp, İbn Kuteybe, Ebû'l-Fadl er-Râzî, Mekî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045), Ebû Amr ed-Dânî (öl. 444/1053) ve İbnü'l-Cezerî ile adeta tekâmül yaşayarak devam eden ve günümüz âlimlerinin de daha makul bulunduğu bir görüş olmuştur. Bu yedi vecih, tüm kıraat farklılıklarının hangi şekillerle değişim gösterdiği esasına dayanmaktadır. İsmi geçen âlimlerin ele aldığı yedi vecih tümüyle aynı değildir. Fakat bakış açılarının aynı olması bu görüş kapsamında isimlerinin bir arada anılmasını gerekli kılmıştır. Bu görüş sahiplerine göre kıraat farklılıkları ancak yedi ihtimalle meydana gelmektedir. Örneğin İbn Kuteybe'nin yorumuna göre bu yedi vecih, kelimenin irap ve harekesinde değişiklik meydana geldiği halde resm'in ve mananın değişmediği, irapta ve harekede değişiklik olduğu halde resm'in değişmeyip mananın değiştiği, harflerdeki değişikliklerle birlikte sadece mananın değişmesi, resm'in değişip, mananın değişmediği, resm ve mananın birlikte değiştiği, takdim ve tehirle meydana gelen değişiklik ve ziyade-noksanlık sonucu ortaya çıkan değişiklik şeklinde cereyan etmektedir.⁴⁵ Râzî'ye göre ise bu yedi vecih şu şekildedir: İsimlerde tekil, ikil, çoğul, erillik ve dişilik yönünden meydana gelen farklılıklar, fiillerdeki mazi, muzâri ve emir şeklinde sarfî yönden oluşan farklılıklar, irap farklılıkları, ziyade ve noksanlık farklılıkları, takdim ve tehir farklılıkları, ibdâl ile ilgili farklılıklar ve feth, imâle, terkîk, tefhîm, teshîl İdgam gibi lehçe farklılıklarıdır.⁴⁶ İbnü'l-Cezerî'nin yorumunu da geride daha detaylı olarak vermiştik. Bu üç örneğe bakıldığında her bir müellifin yedi harfi izah etme yaklaşımının aynı olduğunu fakat yedi maddeyi açıklarken kısmen değişikliklerin olduğu göze çarpmaktadır.

Birçok kıraat bilgini bu yedi vecih görüşünün tercihe daha şayan olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Nitekim bu görüş hadislerde anlatılan olaylara uygun olmasının yanı sıra derinlemesine bir araştırmanın da sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yedi harfin genişlik ve kolaylık olması ilkesini de içermektedir. Yedi vecih görüşü öylesine geniş kapsamlı tutulmuştur ki,

42 Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/73; Abdulfettâh el-Kârî, *Hadîsü'l-ahrufî's-seb'a*, 42-43.

43 Subhî es-Sâlih, *Kur'an İlimleri*, çev. M. Said Şimşek (Konya: Kitap Dünyası, 2008), 110.

44 Çetin, *Yedi Harf*, 123-124.

45 İbn Kuteybe, *Müşkili'l-Kur'ân*, 36-38; Kastellânî, *Letâifu'l-işârât*, 1/74; Mustafa Kılıç, "İbn Kuteybe'nin Yedi Harf Anlayışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 230-234.

46 Kastellânî, *Letâifu'l-işârât*, 77; Kudât, *Mükaddimât fî ilmi'l-kirâât*, 19.

47 Zürcânî, *Menâhîlü'l-irfân*, 1/143-144; Abdulfettâh el-Kârî, *Hadîsü'l-ahrufî's-seb'a*, 49; Mahmûd Abdullah, *el-Ahrufü's-seb'a*, 23; Kudât, *Mükaddimât fî ilmi'l-kirâât*, 21; Âl-u İsmâîl, *İlmü'l-kirâât*, 22; Çetin, *Yedi Harf*, 150-160.

sahih ve şâz tüm kıraat farklılıklarını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Netice olarak Yapılan değerlendirmeler ışığında üç görüşün ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bunlar yedi harfin, kesretten kinaye, yedi lügat ve yedi vecih görüşleridir. Bunların içerisinde bizce de en uygun olanı yedi vecih yorumudur.

2. Yedi Harf Kıraat İlişkisi

Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını ve her birini nakleden kişiye nispet etmek suretiyle bu kelimelerin farklı okunuş şekillerini konu edinen ilim dalına kıraat denir.⁴⁸ Kıraat farklılıkları da kendi içinde çeşitlilik arz eder. Çeşitliliği bakımından kıraat farklılıklarını ele aldığımızda bunların, usûlî, ferşî ve müterâdif farklılıklar olmak üzere üç grupta olduğunu görmekteyiz. Bunlardan her birinin yedi harfle olan ilişkisi farklıdır. Örneğin usûlî, ferşî ve müterâdif gruplarından hangisinin varlığı yedi harf ruhsatına bağlıdır? Veya hangisi yedi harfin kolaylık veya genişlik ilkelerinden biriyle ilgilidir? Bu sorulara cevap arayacağız fakat yedi harfle olan ilişkisine geçmeden önce kıraat farklılıklarının çeşitliliğini daha detaylı bir şekilde ele almak istiyoruz.

2.1. Usûle Yönelik Kıraat Farklılıkları

Hükümün Kur'an'ın geneline tatbik edilerek bir okunuş tarzı olarak ortaya çıktığı kıraat şekline usûl farklılıkları denir.⁴⁹ İzhâr, idgam, revm, işmâm, tahkik, teshil, nakil, ibdâl, med, imâle, sekte, sıla, terkik, tağlîz usûl farklılıklarının belli başlı konularıdır.⁵⁰ Bunların genel bir kuralı olur ve kıyas edilerek benzer kelimelere tatbik edilir.⁵¹ Bu tür uygulamalar lehçesel farklılıklardan kaynaklanmaktadır.⁵² Bunların Mushaf hattında değişikliği gerektirecek bir etkisi olmayıp, farklılık sadece seslendirmede gerçekleşmektedir. Örneğin “النصارى، الهدى، مثواكم، يحيى،” gibi kelimeler imâle ile okunmaya uygun kelimelerdir. İmâle, fetha olan harekeyi kesraya, elifi yâ'ya meylettirerek okumaya denir.⁵³ Örnek kelimelerdeki aslı yâ olan, hatta yâ şeklinde yazılan eliflerin mâkablindeki fetha harekeyi fetha ile okuyan kurrâya karşı Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir kesraya yaklaştırarak imâle ile; Verş ise fetha ile imâle arası bir ses (beyne/taklîl) ile okumaktadır.⁵⁴ Bu ve benzer durumda olan kelimeler üç farklı kıraatten herhangi biriyle okunması durumunda yazım şekli aynı kalmaktadır.

Başka bir örnek olarak idgamı ele alabiliriz. İdgam, iki harfi şeddeli gibi tek harf olarak okumaya denir.⁵⁵ Usûl konuları arasında yekûnü ve çeşitliliği oldukça çoktur. İdgam genel-

48 Şemsüddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve Mürşidü't-tâlibîn*, thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd (Kahire: Dârü'l-Âfaki'l-Arabiyye, 2010), 39; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 102.

49 Abdu'l-Âli b. Abdurrahman el-Mes'ûl, *Mü'cemü mustalehâti'l-kirâati'l-Kur'âniyye ve mâ yetealleku bih* (Kahire: Dârü's-Selâm, 2007), 86; Şa'bân Muhammed İsmail, *el-Medhal ilâ ilmi'l-kirâat* (Mekke: Mektebetü Sâlim, 2003), 32; Yaşar Akaslan, “Kıraat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 219.

50 Akaslan, “Usûl Kavramları”, 222-240.

51 İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mü'cemü 'ulûmi'l-Kur'an* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2001), 47.

52 Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, 55-60.

53 Cermî, *Mü'cemü 'ulûmi'l-Kur'an*, 49; İbrahim b. Saîd ed-Düserî, *Muhtasaru'l-ibârât li mü'cemi mustalehâti'l-kirâat* (Riyad: Dârü'l-Hadâra, 2008), 31; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 91.

54 Dâni, *Teysîr*, 45; Dimyâtî, *İthâf*, 102-105.

55 Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dâni, *Kitâbü'l-İdgâmi'l-kebîr*, thk. Abdurrahmân Hasan el-Ârif (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1424), 92; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/274; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 85.

likle iki kelime arasında gerçekleşir. İdgama konu olan iki harften ilkinin harekeli veya sâkin oluşuna göre farklılık arz etmektedir. İttifak edilen idgam örnekleri olmakla birlikte ihtilaf edilen hatta Ebû Amr'ın tek kaldığı örnekler daha çoktur.⁵⁶ Örneğin “ قَدْ دَخَلُوا، رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ، حَصْدُكُمْ، ” gibi kelimelerde tüm kurrâ, “وَجِبَتْ جُنُوبُهَا، ” vb. kelimelerinde kurrânın bir kısmı ve “ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ، إِلَى الْجَنَّةِ زُمْرًا ” gibi birçok çeşidi olan örneklerde ise yalnız Ebû Amr idgam ile okumaktadır.⁵⁷ Kurrânın idgam ile okuduğu tüm örneklerde tanımında da belirtildiği üzere iki harf, şeddeli tek harf olarak telaffuz edilir. İdgamın bu şekilde okunuşu sadece seste cereyan etmekte olup, hat itibarıyla iki harf olarak yazılmaya devam etmektedir.

Neredeyse her âyette bir veya birkaç uygulama olmasıyla usûl farklılıklarının Kur'an'ın tamamında binlerce örneğiyle yer aldığını görmek mümkündür. Tüm kıraat farklılıklarının yaklaşık yüzde seksenine tekabül etmektedir. Bu kapsamda değerlendirilen tüm okuyuş alternatifleri seslendirmeye ilgili olup, kelimelerin yapısında herhangi bir değişikliği gerektirmez.⁵⁸

2.2. Ferş-i Hurûf'a Yönelik Kıraat Farklılıkları

Kurrânın, hakkındaki ihtilafı sürekli tekrar etmeyen, sûrelerde dağınık halde bulunan, her bir kelimeyle ilgili hükmün sadece o kelimeyi bağladığı ve bunun da ancak nakille bilindiği kıraat farklılıklarına ferş-i hurûf denir.⁵⁹ Neredeyse tüm âyetlerde usûlle ilgili kıraat farklılığı olmasına karşın ferşle ilgili olanlar birkaç âyette bir denk gelir ve genelin yüzde on beş, yirmisini oluşturur.⁶⁰ Bu kelimeler zaman zaman manayı da kelimenin yapısını da ciddi anlamda değiştirir.⁶¹ Genellikle hareke, harf değişikliği ve harf ziyadesiyle tezahür etmektedir. Örneğin Bakara sûresinde ferşî farklılıkların toplamı yetmiş dördttür. Bunlardan otuz altısı hareke değişikliği, yirmi altısı harf ziyadesi, on biri de harf değişikliği ile ilgilidir. Bakara'dan sonra elli küsur ferş-i hurûf ihtilafıyla ikinci sırayı teşkil eden En'âm sûresinde de dağılım; yirmi sekizi hareke, on dördü harf ziyadesi ve dokuzu harf değişikliği şeklindedir. Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleri de sırasıyla hareke değişikliği on beş, on sekiz, on dört, harf ziyadesi on beş, sekiz, altı ve harf değişikliği ise on, sekiz ve üç şeklindedir. Diğer sûrelerde de dağılım benzer şekilde olmakla birlikte görünen o ki hareke değişikliğinin daha fazla, sonrasında ise harf ziyadesi ve harf değişikliği gelmektedir. Hareke değişikliğiyle ilgili vecihlere baktığımızda şu beş madde ön plana çıkmaktadır.

1. Harekenin değişmesiyle kelimenin irabı, bazen **cümlelerin anlamı** da değişebilmektedir. Örnek: “إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً/ تِجَارَةً، قُلِ الْعَفْوَ/ الْعَفْوَ، لَيْسَ الرِّبُّ/ الرِّبُّ، وَ لَا تُسْتَلُّ/ لَا تُسْتَلُّ”⁶²

56 Cafer Yıldız, *On Kıraat Bağlamında İdgâm Olgusu* (İstanbul: Nida Akademi, 2023), 146.

57 Geniş bilgi için bk. Yıldız, *İdgâm Olgusu*, 100-180.

58 Çetin, *Yedi Harf*, 178; Akaslan, “Usûl Kavramları”, 220.

59 Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Şâme, İbrâzu'l-meânî min hırzî'l-emânî fi'l-kirââtî's-seb'i, thk. İbrâhim Adve Avez (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 319; Mes'ûl, *Mü'cemü mustalehâti'l-kirâât*, 261; Muhammed İsmail, *el-Medhal ilâ ilmi'l-kirâât*, 32; Düserî, *Muhtasaru'l-ibârât*, 86; Temel, *Kıraat ve Tecvid Istilahları*, 63.

60 Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 105, 131; Yaşar Akaslan, “Kıraat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 8.

61 Geniş bilgi için bk. Yusuf Ziya Kurtuluş, *Ahkâm Tefsirlerinde Kıraat Farklılıkları* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 158-280; Ömer Özbek, “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2015), 173-176.

62 Dâni, *Teyşîr*, 65, 67, 68, 69, 71; Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâât*, thk.

2. Fiilin malum veya meçhul oluşu hareke değişikliğiyle mümkün olabilmektedir. Örnek: “و إلى الله تُرْجَعُ/تُرْجَعُ الأمور، إلا أن يَخَافَ/يُخَافَ”⁶³.

3. Bir isim veya mastarın sözlükte birden fazla kullanıma sahip olduğunu hareketin değişmesiyle görebilmekteyiz. Örnek: “قَدَرَةٌ/قَدَرَةٌ، البيوت/البيوت”⁶⁴.

4. Hareke değişikliği fiili, sülâsiden mezid bâba dönüştürebilmekte veya aynı gruptan olan bâblar arasında da değişime sebebiyet verebilmektedir. Örnek: “ما نُنْسَخُ/نُنْسَخُ، ما أَتَيْتُمْ/ما أَتَيْتُمْ، أن يَنْزِلَ/يُنْزِلُ، أن يَنْزِلَ/يُنْزِلُ”⁶⁵.

5. Harekenin değişmesiyle kelime tekil iken çoğul veya tersi olabilmektedir. Örnek: “حُطُوتَ/حُطُوتَ”⁶⁶.

Hareke değişikliği ile ortaya çıkan bu beş madde ferş-i hurûf farklılıklarının en büyük payına sahiptir. Hareke değişikliğinin mana ile sıkı bir ilişkisi bulunur. Bazen iraptan kaynaklı olarak cümlede bazen de yalnız kelimedeki anlam farklılığı oluşmaktadır. Ancak buradan hareketle, harekeyle oluşan ferşî ihtilaflarda mananın her zaman değişeceği anlamı da çıkarılmamalıdır.

Bir diğeri harf ziyadesiyle oluşan kıraat farklılıklarıdır. Harf ziyadesi, hareke değişikliğinden sonra ferşî ihtilafların ikinci kısmını oluşturur. Bu kapsamdaki örneklere bakıldığında iki temel değişim göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, harf ziyadesiyle kelimelerin bâblarında oluşan değişim; ikincisi ise müfredin (tekil) cem' (çoğul) veya tersi şeklinde olan değişimdir. Bazen de harf ziyade veya noksanlığı kelime hükmündeki harf üzerinde olmaktadır. Örneklerde bulunan vâv (و) harfini bu türe örnek olarak verebiliriz. Örneklerde bulunan vâv (و) harfleri başında buldukları fiillere ait harfler olmayıp; her biri kelime hükmündedir.⁶⁸

Harf ziyade etmekle fiilin bâbının değişmesine örnek olarak “من مَوْصٍ/مَوْصٍ، يَطْهَرُونَ/يَطْهَرُونَ، ولا حَظِيئَتُهُ/حَظِيئَتُهُ، الرِّيحَ” kelimelerini, tekilken çoğul veya tersi oluşuna ise “تَقْتُلُوهُمْ/تَقْتُلُوهُمْ، وَعَدْنَا/وَأَعَدْنَا، الرِّيحَ، وَ كُتِبَ/وُ كُتِبَ، طَعَامِ مِسْكِينٍ/مَسَاكِينٍ” örneklerini zikredebiliriz.

Harf değişikliği ile oluşan ferşî farklılıklara gelince, bunlar genellikle fiillerin müzekker ve müennes, gaib, muhatap ve mütekellim; bazı isim ve fiillerin tamamen başka bir kelimeye dönüşmesi şeklinde değişmesini sağlamaktadır. Örnek olarak “فَتَبِينُوا/فَتَبِينُوا، نَنْشُرُهَا/نَنْشُرُهَا، إِثْمَ كَبِيرٍ” kelimelerini vermemiz mümkündür.

2.3. Müterâdif Kelime Farklılıkları

Müterâdifler, usûl ve ferş-i hurûf farklılıkları dışında pratik olarak günümüze kadar gelmediğinden sahih kıraatler nezdinde bir önemi olmasa da sahâbe dönemindeki yedi harfin

Saîd el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 111, 123, 128, 132, 140, 151; Dimyâtî, İthâf, 191, 199, 201, 203, 207, 213.

63 İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâât*, 130, 135; Dimyâtî, İthâf, 202,204.

64 İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâât*, 137, 127, 130.

65 İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâât*, 109, 124, 137.

66 İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâât*, 120; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/224; Dimyâtî, İthâf, 197.

67 el-Bakara 2/116; Âl-i İmrân 3/133.

68 Geniş bilgi için bk. Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Ahrufü's-se'ba*, thk. Abdülmüheymin Tahhân (Cidde: Dârü'l-Minâra, 1997), 33-34.

işlevini anlamamız açısından ve fıkıh, tefsir ve dilbiliminde zaman zaman hüccet olarak dikkate alınması yönüyle önem arz etmektedir.

Müterâdîf, eş anlamlı olmak manasında te-râ-de-fe (ترادف) fiilinden türemiş, lafızları farklı manaları aynı kelimeler için kullanılan bir sıfat isimdir.⁶⁹ Arapçada bir kelime yerine alternatif olarak kullanılabilir kelime sayısı oldukça çoktur.⁷⁰ Yedi harf hadisi yürürlüğe girince müterâdîfler de dışarda tutulmayıp, eş anlamlı farklı kelimeler kullanılması hususu sahâbenin takdirine bırakılmıştır.⁷¹ Böylece Kur'an'dan bir kelimeyi, başka bir lehçede aynı manaya gelen bir kelimeyle okumak suretiyle kıraat ihtilafına neden olunmaktaydı. Bir defasında Enes b. Mâlik "وَ أَقْوَمُ قِيْلًا"⁷² âyetini "وَ أَصَوَّبُ قِيْلًا" şeklinde okuduğunda yanındakiler düzeltmeye çalışınca Enes: "أقوم، أصوب، أهدى" demmiştir.⁷³ Bir başka örnek olarak Hz Ömer, "فَأَسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ"⁷⁴ âyetini "فَأَمْسُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ" şeklinde okumuş, bu durum imam Mâlik'e sorulunca caizdir diye cevap vermiştir.⁷⁵ Bunlardan başka müterâdife kaynaklarda geçen şu örnekleri de ekleyebiliriz:

A. Ubey b. Ka'b "كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْوًا فِيهِ" âyetindeki "مَشْوًا" kelimesi yerine "مَرَّوًا" ve "سَعَوًْا" kelimeleriyle okumuştur.⁷⁶

B. İbn Mes'ûd bir kişiye "إِنَّ شَجَرَتَ الرَّثِيمِ طَعَامُ الْأَيْمِ" âyetini okutuyordu. Adam "طَعَامُ الْأَيْمِ" yerine "طَعَامُ النَّيْمِ" şeklinde okudu. İbn Mes'ûd ona "طَعَامُ الْفَاجِرِ" şeklinde okuyabilir misin diye sordu. Adam evet okuyabilirim deyince, o halde bu şekilde oku diyerek ona uyarıda bulundu.⁷⁷

C. Ubey b. Ka'b "لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْظُرْنَا" âyetindeki "انظُرْنَا" kelimesi yerine birkaç farklı kelime okumuştur. Onlar da "أَنْظُرْنَا" ve "أَنْظُرْنَا" kelimeleridir.⁷⁸

D. İbn Mes'ûd ve Sa'îd b. Cübeyr "وَ تَكُنَّ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ" âyetindeki "كَالْعِهْنِ" kelimesini "كَالصُّوفِ" şeklinde okumuştur. Hatta bu âyeti Sa'îd b. Cübeyr gibi okuyan başkalarının da olduğu bilinmektedir.⁷⁹

Yedi harfle ilgili zikredilen hadisler ve sahâbeden gelen birtakım rivâyetler⁸⁰ müterâdîf kelimelerin birbiri yerine kullanılması hususunda sahâbeye geniş yetkiler verildiğini göstermektedir. Bunlar için, her biri sahâbenin şahsi tercihi olduğu, Hz. Peygamber'e dayandırılabilir bir isnadlarının olmadığını söylemek mümkündür. Bu müterâdîf okuyuş şekilleri zamanla insanlar arasında tefrika çıkmasına sebep olacak şekilde artarak toplumu

69 İbrahim Mustafa vd., *el-Mü'cemü'l-vasîf* (Kahire: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1972), 384.

70 Mahfuz Geylani, "Arap Dilinde Terâdîf (Es Anlamlılık) Olgusu", İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi 5/1 (2019), 48.

71 Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, 56; Öğmüç, "Yedi Harf Meselesi", 14-20.

72 el-Müzzemmil 73/6.

73 Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 1/47.

74 el-Cuma 62/9.

75 Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Haniburrahmân el-A'zamî (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 3/207 (5346-5350); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/640; Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 266.

76 İbn Abdilber, *Temhîd*, 6/25; Süyûtî, *İtkân*, 127.

77 İbn Abdilber, *Temhîd*, 6/25; Süyûtî, *İtkân*, 128.

78 İbn Abdilber, *Temhîd*, 6/25; Süyûtî, *İtkân*, 127.

79 Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'an* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 179; İbn Abdilber, *Temhîd*, 6/28.

80 bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Salât", 347 (No: 1477); Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 225.

tedirgin etmiştir. Hatta Hz. Osman'ın Mushaf'ları istinsah ettirmeyi kararlaştırma sebebinin özellikle müterâdif okuyuşlar olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü istinsaha karar verilmesinin sebebi olarak Süyûtî, insanların, Kur'an'ı kendi lügatlerine göre okumalarını ve bu nedenle zamanla ihtilafların çoğalmasını göstermektedir.⁸¹ Azerbaycan ve Ermenistan fethi sırasında Müslümanların Kur'an kelimeleri hakkında şiddetli ayrılığa düşmeleri Hz. Osman'ın, Kur'an'ı istinsah ettirmeye karar vermesinde itici bir rol oynamıştır.⁸² İsnadı olan kıraatlere, gerek Hz. Peygamber'in hayatının son dönemlerinde gerekse Hz. Osman'a kadar geçen yirmi yıla yakın süre zarfında toplum büyük oranda aşına olmuştur. Bunun en büyük göstergesi istinsahtan sonra isnadı olan kıraatler, okunmaya devam etmesine rağmen onlarla ilgili herhangi bir sorunla karşılaşılmasındadır. Burada ihtilafa sebebiyet veren konu isnadı olmayan okuyuşlardır ki bunlar büyük oranda müterâdiflerdir. Nitekim âlimlerden yapılan birkaç yorum bu durumu desteklemektedir. Örneğin Kâdı Ebû Bekir'e göre Hz. Osman'ın temel amacı Mushaf'lar derlemek değildir. O, Hz. Peygamber'den gelen isnadı olan okuyuşları tespit edip kayıt altına alma niyetindedir.⁸³ Kurtubî (öl. 671/1273) de Hz. Osman'ın, sahâbeyi topladığı, onlarla istişare ederek kıraatleri Allah Resûlü'nden gelen sahih rivâyetler çerçevesinde derleyip; diğerlerini ise yürürlükten kaldıracağı hususunda görüş birliğine vardığını aktarmaktadır.⁸⁴

Müterâdiflerin tefsir kabilinden notlar olduğu, kıraatle isim örtüşmesinden başka bir ortak noktalarının olmadığı, dolayısıyla Kur'an kıraati olarak değerlendirilemeyeceği şeklinde de yorumlar bulunmaktadır.⁸⁵ Biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü zikrettiğimiz rivâyet ve yorumlardan yola çıkarak müterâdiflerin, istinsaha kadar (yirmi yıla yakın bir süre) sahih kıraatler gibi okunduğu ve bu durumun sadece o döneme mahsus bir uygulama olduğu sonucuna varılmaktadır.

Usûl, ferş ve müterâdif farklılıkların yedi harfle ilişkisine gelince; bunlardan usûl farklılıkları, tümüyle lehçesel bir özellik arz etmenin yanı sıra doğrudan yedi harfin kapsamına girmektedir. Yedi harfin kolaylık yönünün en güzel tezahürü usûle dair farklılıklardır. Bunlar telaffuza yönelik olduğu için kabileler arasındaki konuşma tarzını ortaya koymaktadır. Allah Resûlü'nün ümmetim arasında yaşlılar, okuryazar olmayanlar bulunmaktadır. Onlara ağır gelmesinden korkarım, bunun için telaffuza ilgili bir kolaylık talep etmekteyim diye Cebrâil'den istekte bulunarak⁸⁶ bir oranda bu tür lehçesel farklılıkları kastetmekteydi.

Lehçesel olması yönüyle usûl farklılıklarıyla ortak paydada buluşan müterâdif okuyuşlar doğrudan yedi harfin kapsamına giren ikinci grubu oluşturmaktadır. Farklı lügatlerde aynı anlama gelen kelimeler değişkenlik gösteriyor, bu da okuyucunun işini zorlaştırıyordu. Müterâdif kelimelerle okumaya izin verilmesi, usûl farklılıkları gibi okuyucunun işini kolaylaştırmaya yönelik bir adım olmuştur. Bu da müterâdiflerin doğrudan yedi harfin kapsamında değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

81 Süyûtî, İtkân, 158.

82 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, "Fedâilü'l-Kur'ân", 3 (No: 4987); Ebû Bekir Abdullah b. Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî İbn Ebi Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbiddin Abdisebhân el-Vâiz (Mekke: Dârü'l-Beşâir, 2002), 195.

83 Süyûtî, İtkân, 159.

84 Kurtubî, *el-Câmi*, 1/87.

85 Karadağ, "Yedi Harf", 1189.

86 Tirmizî, *Câmi'ü't-Tirmizî*, "Kıraat" 11; Kurtubî, *el-Câmi*, 1/71.

Ferş-i hurûfa gelince, bunların yedi harfle olan münasebeti kolaylık gerekçesine dayanır. Çünkü bunlar, ilgili başlıkta da ele alındığı üzere kelimenin hareke, harf değişikliği ve harf ziyadesiyle meydana gelmektedir. Malum bir fiilin meçhul, gaib bir fiilin muhatap ya da tekil olan bir kelimenin çoğul şeklinde okunmasının kolaylıkla ilgili olmadığı aşikârdır. Ayrıca bir lügatte malum okunan fiilin bir başka lügatte meçhul okunması söz konusu değildir. Dolayısıyla ferşî farklılıkların ne lehçeyle ne de kolaylaştırma amacıyla ilgisi vardır. Bunlar yedi harfin vüs'at yönünü (mana genişliği) temsil eden okuyuşlardır. Biliyoruz ki yedi harf sadece kolaylık değildir. Okuyuş genişliği, mana zenginliği gibi unsurlar da yedi harfin bünyesinde değerlendirilmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla yedi harf, telaffuzda kolaylığı sağlaması yönüyle sühûleti; sarf, nahiv, belagat gibi mana çeşitliliği ve sanatsal ifade alternatifleriyle de vüs'atı (genişlik/müsamaha) ifade etmektedir.

3. Yedi Harfin Sürekliliği ve Onu Etkileyen Aşamalar

3.1. Hz. Osman'ın İstinsâh Çalışması

Arapça “نسخ” kelimesinden türeyen istinsah (استنساخ) kıraat istilâhında Hz. Osman döneminde Mushaf'ların birkaç adet olarak⁸⁸ çoğaltılma işlemi için kullanılmaktadır.⁸⁹ Çoğaltılan bu Mushaf'ların biri Medine'de kalmak üzere diğerleri Mekke, Kûfe, Şam, Basra, Yemen ve Bahreyn şehirlerine birer kâri eşliğinde gönderilmiştir.⁹⁰ İstinsah genel anlamda kıraat tarihi, özeldir konumuz açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Zira istinsah eyleminde tek amaç nüshalar çoğaltmak değildir. Kıraatlere bazı hususlarda çeki düzen vermek de bu çalışmanın bir parçası olmuştur.

İstinsah çalışmasının Kureyş lehçesi esas alınarak⁹¹ yedi harf, yedi harften biri veya Mushaf yazım şeklinin imkân verdiği okuyuşlarla sınırlı olmak üzere istinsah edildiği şeklinde üç farklı görüş beyan edilmiştir.⁹² Bu yedi harf her bir kelimedede olmasa da Kur'an'da dağınık vaziyette yer almaktadır. Bu çalışmayı yürüten kişiler daha önce Mushaf'ı derleyen sahâbeden oluşmuş, ekibin başında da Zeyd b. Sâbit bulunmuştur.⁹³

İstinsahın, kıraatleri ne ölçüde etkilediği önem arz eder. Bu bağlamda istinsahtan ilk etkilenen müterâdif okuyuşlar olmuştur. Bununla birlikte istinsah, sadece müterâdifleri etkilemiş değildir. Ferş-i hurûfun bir kısmı da bu süreçte ilga olan kıraatler arasındadır. Özellikle harf ziyadesi ve takdim tehir gerektiren okuyuş şekilleri doğrudan resm ile ilgili olduğu için bunlardan sahih isnada sahip olanlar farklı Mushaf'lara kodlanarak muhafaza edilmiş,⁹⁴

87 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/21-22; Çetin, *Yedi Harf*, 141,149.

88 Süyûtî, *İtkân*, 159.

89 Nebi Bozkurt - Nevzat Kaya, “İstinsah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/369-371.

90 Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, 1/59; İbn Ebî Dâvûd, *Mesâhif*, 239; Zerkeşi, *Burhân*, 1/240; Süyûtî, *İtkân*, 159; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/365; Kurtuluş, *Ahkâm*, 31; Hayrunnisa Nefes, *Tecvid İlmî Açısından Cevâhiru'l-ikyân fi şerhi umdeti'l-irfân* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021), 16.

91 Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-ibâne an Meâni'l-Kırâât*, thk. Abdulfettâh İsmâil Şelebî (Mısır: Dârü'n-Nehda, ts.), 65; Zerkeşi, *Burhân*, 1/235; Süyûtî, *İtkân*, 159; Nefes, *Tecvid İlmî Açısından Cevâhiru'l-ikyân fi şerhi umdeti'l-irfân*, 16.

92 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/31; Süyûtî, *İtkân*, 133; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/355; Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/242-248.

93 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 3 (No: 4987); Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/232.

94 İbn Ebî Dâvûd, *Mesâhif*, 253-280; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/233; Rûmî, *Dirâsât*, 94.

isnadi olmayanlar ise müterâdiflerle aynı akibeti paylaşmıştır.⁹⁵ Usûl farklılıkları ise tamamen sesle alakalı olup hem Mushaf hattına hem de manaya bir etkisi olmayan seslendiriliş farklılıklarıdır. Bu meselenin de ilk asırda zorlukları hafifletme kabilinden ruhsatın önemli bir unsuru olduğunu biliyoruz. Sahâbe bu ruhsatı her zaman karşılıklı anlayış, nezaket ve saygı çerçevesinde icra etmiş; hiçbir kimse bir diğerine bu tarzda bir okuyuşundan dolayı dışlayıcı ifade kullanmamıştır.⁹⁶ Bu okuyuş farklılıklarının Mushaf resmini değiştirecek bir yönü olmadığından istinsahın da kapsamına pek fazla girmemektedir.

İstinsah eylemiyle birlikte yedi harf ruhsatında önemli bir daralma yaşanmıştır. Daralma ifadesini özellikle kullanmaktayız. Çünkü istinsahın yedi harfi barındırıp barındırmadığı şeklinde temel bir tartışma bulunmaktadır. Süfyân b. Uyeyne, İbn Vehb, İbn Cerîr et-Taberî ve Tahâvî'ye göre istinsahla birlikte yedi harf ruhsatı yürürlükten kalkmıştır. Onlara göre yedi harf telaffuz zorluğunu gidermek için bir döneme mahsus olarak konulmuş bir kolaylaştırma ameliyesiydi. Hz. Osman dönemine geldiğinde artık böyle bir ruhsata ihtiyaç kalmamıştır. Bu nedenle diğer altı harfin (müterâdifler) uygulamasına son verilerek istinsah eylemi tek harf üzere gerçekleştirilmiştir.⁹⁷ Ekser ulemâ bu görüşe katılmamıştır. Fakihler, kârilere ve kelamcılardan oluşan bir grup âlime göre yedi harf istinsahtan sonra da tüm varlığıyla devam etmiştir. Onları böyle düşünmeye sevk eden etken ise ümmete, Hz. Peygamber'den gelen bir şeyi terk etmenin caiz olmayacağı anlayışıdır.⁹⁸ Yedi harfin devam ettiğini savunan üçüncü bir grup ulemâya göre ise yedi harfin bir kısmı Mushaf'lardan herhangi birinin imlasına uyması itibarıyla bakıldığında, bir kısmı ise resm-i Mushaf'a uymadığı için yürürlükten kalkmıştır.⁹⁹ İbnü'l-Cezerî bu görüşü benimsediğini şöyle ifade etmektedir: "Doğruluğu aşikâr olan bu görüştür. Çünkü sahih hadisler ve meşhur rivâyetler bu görüşe işaret etmekte ve bu görüşü desteklemektedir. Mushaf'lar Kureys lûgatine göre ve son arz (arza-i ahire) esas alınarak yazılmış ve yedi harfin bir kısmını şamil olsun diye hareke ve noktalardan tecrit edilmiştir."¹⁰⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) de buna benzer ifadeleri bulunmaktadır. Mekkî, "*el-İbâne*" isimli eserinde şunları aktarmaktadır: "İmamlardan sahih olarak rivâyet edilen ve insanların hâlihazırda okuyor oldukları kıraatler yedi harften bir cüzdür. Mushaf bir harf üzere yazıldı fakat hattı diğer bazı harfleri de kapsayacak şekilde imla edildi. Hattın (resm) izin verdiği bu okuyuşlar geri kalan altı harfin kapsamındadır."¹⁰¹

Yedi harfin devam etmediği görüşüyle bu üçüncü görüşü birlikte değerlendirirsek; aralarında net farklılığa rağmen bir yönüyle de birbirlerine yakın durduklarını söyleyebiliriz. Aynı oldukları konu her iki görüşe göre de Mushaf'ların tek harf üzere yazılmış olmasıdır. Ayırtıkları nokta ise mevcut kıraatlerin yedi harften sayılıp sayılmayacağıdır. Diğer bir ifadeyle yedi harfin kapsamına neyin dâhil olduğudur. Yedi harfin devam etmediğini savunanlara göre yedi harf, müterâdifler olarak ele aldığımız kıraat farklılıklarıdır ki bunlar istinsahta tümüyle ilga edilmiştir. Müterâdiflerin dışındaki kıraatler ise Mushaf'ların istinsah

95 Rûmî, *Dirâsât*, 96.

96 Bu şekilde bir kanaate varmamız usulle ilgili bir münakaşanın olduğuna dair rivâyetin olmamasındandır.

97 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/59; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/72-73; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/155.

98 İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 81; Süyûtî, *İtkân*, 133; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/154; Fahd b. Abderrahmân er-Rûmî, *Dirâsâtün fi'ulûmi'l-Kur'an'î'l-Kerîm* (Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'an'î'l-Kerîm, 2005), 396.

99 Süyûtî, *İtkân*, 134; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/154; Rûmî, *Dirâsât*, 394.

100 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/31; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 82.

101 Mekkî, *İbâne*, 33-34.

edildiği tek harfin içindedir. Bu yaklaşıma karşı “Mushaf’lar tek harf üzere yazıldı fakat yedi harfin belli bir kısmına da ihtimal oluşturmaktadır” anlayışını savunanlara göre ise yedi harf, kıraat birikiminin tümünü içerecek şekildedir.¹⁰² Bunlardan resm-i Mushaf’a uymayanlar yürürlükten kaldırılmış, uyanlar ise yedi harfin kapsamında olarak varlığını devam ettirmektedir. Yedi harfin İbnü’l-Cezerî’nin açıkladığı şekilde yedi vecih olduğu yorumunu daha makul bulduğumuzu ifade etmiştik. O halde istinsahla birlikte yedi harfin devamı hususunda da İbnü’l-Cezerî’nin görüşüne katılarak kıraat farklılıklarının tümüyle yedi harfin bünyesinde olduğunu fakat istinsahla birlikte resm-i Mushaf’a uyan okuyuşların koruma altına alındığını, diğer kıraat farklılıklarının ise resm’in ihtimalinde olmadığı için yürürlükten kaldırıldığını; böylece yedi harfte daralma yaşandığını ifade etmek istiyoruz.

Toparlamak gerekirse ulemâ yedi harfin, istinsahla ilişkisi noktasında ikiye ayrılmıştır. Birinci gruba göre, yedi harfi oluşturan kıraat farklılıklarının müterâdifler olduğunu düşünerek bu kıraatler istinsah eylemiyle birlikte yürürlükten kaldırıldığına göre yedi harfin de sürekliliği bu çalışmayla son bulmuştur. Diğer grup ise yedi harfi oluşturan unsurların usûl, fersî ve müterâdifler olmak üzere tüm kıraat farklılıkları olduğunu savunmaktadır. Çünkü bunların her biri ya kolaylaştırıcı ya da manayı zenginleştirici bir öneme sahiptir. Müterâdif kıraat farklılıkları istinsahla birlikte geçerliliğini kaybettiğine göre yedi harfin bir kısmı da son bulmuş demektir. Bu durumda yedi harfin birkaçı (iki harf, üç harf gibi) son bulup diğer birkaçı devam etmiştir demek yerine yedi harf, yine yedi harf olarak devam etmiştir; ancak onu oluşturan kıraat farklılıklarının eksilmesi açısından daralmaya uğramıştır demek daha makuldür.

3.2. Kıraatlerin Yediyle Sınırlandırılması

İstinsah, sahih olan ve olmayan kıraatleri ayırt etme noktasında önemli bir işlev görse de harekesiz ve noktasız yapısı itibarıyla sahih olmayan birtakım okuyuşların sahihlerle karışma ihtimalinin önüne tümüyle geçememiştir. Kaynaklarda tebe-i tâbiîn dönemine geldiğinde onlarca kıraatin uygulamada olduğu bilgisi yer almaktadır. Sahih rivâyetler arasından derlenip aralarından tercihte bulunularak oluşturulmuş her biri bir imama nispet edilen bu kıraatler hem sayılarının çokluğu sebebiyle bir karışıklığa sebebiyet vermiş hem de sahih olmayan okuyuş şekillerinin tespiti işini zorlaştırmıştır.¹⁰³ Bu durumdan tedirgin olan ulemâ mevcut tüm sahih kıraatleri cemederek meseleyi halletme çabasına girmiştir. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, İbn Cübeyr (öl. 258/872), İbn İshâk el-Mâlikî (öl. 282/896), İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Bekir Muhammed ed-Dâcûnî (öl. 324) gibi âlimler bu minvalde eser telif eden kişilerdir.¹⁰⁴ Bu müellifler eserlerinde yirmi civarında kıraati konu edinmiştir.¹⁰⁵ Bu çalışmaların her biri kıraat birikimi açısından önem arz etse de İbn Mücâhid’in kıraatleri yedi ile sınırladığı çalışması hepsini gölgede bırakmıştır. İbn Mücâhid, Mekke’den İbn Kesîr, Medine’den Nâfi, Basra’dan Ebû Amr, Şam’dan İbn Âmir ve Kûfe’den Âsım, Hamza ve Kisâî olmak üzere beş farklı bölgeden yedi imamın kıraatini tercih etmiş; bunların dışında kalan

102 Yedi harfin ne olduğuyla ilgili birçok yaklaşım olduğunu aktarmış, bir kısmının açıklamasını vermiştik. Bu tanımlardan birçoğu yedi harfi, kıraatlerin neredeyse tamamını içerecek şekilde ele alıyordu. Görüşünü makul bulduğumuz İbnü’l-Cezerî’nin açıklaması da yedi harf yedi vecihtir şeklindeydi. Bu duruma göre yedi harfin kapsamı tüm kıraat farklılıklarını içerecek kadar geniş olmaktadır.

103 Mekki, İbâne, 86-87; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/9; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, 210.

104 İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/34; Süyûtî, *İtkân*, 191.

105 İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/34.

kıraatleri ise şâz olarak isimlendirerek uygulama dışında bırakmıştır.¹⁰⁶ İbn Mücâhid'in bu çalışması kamuoyu ve ulemâ nezdinde geniş yankı bulmuş ve birçok kişi tarafından takdir edilerek sahiplenilmiştir.¹⁰⁷ Bu teşebbüs istinsahtan sonra ikinci gelişme olarak kıraat tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

İbn Mücâhid'in kıraatleri sınırlandırması sahih olan ve olmayan bazı kıraatleri şâz kategorisine itmiştir. Burada şâz kıraatten kasıt geçerliliğinin olmamasıdır.¹⁰⁸ İbn Mücâhid bütün şartları sağladığı halde bazı kıraatleri tasnifine almamıştır. Bunu yaparken onun, bu kıraatleri herhangi bir yönüyle tenkit ettiğini söyleyemeyiz. İbn Mücâhid'in ifade ettiğine göre bu kıraatler, yapmış olduğu sınırlandırma işlemine kriterler açısından uymamıştır. Çünkü ona göre bir kıraatin sahih olma şartlarını taşımanın yanı sıra halkın da teveccühünü kazanması gerekmektedir.¹⁰⁹ Bu sebeple ona göre gerek ulemâ gerekse halktan yeterince rağbet görmeyen kıraatler şâz olarak değerlendirilmiştir. Bu sınırlandırma işlemi birçok kıraatin hızlı bir şekilde tatbikat alanından çıkmasına sebep olmuştur. Bu kıraatlerin her biri İbn Mücâhid'e kadar uygulanan kıraatlerdir. Farklı okumaya imkân sağlayan her bir kıraat alternatifini yedi harf ruhsatının bünyesinde değerlendirilmelidir. Hal böyleyken bir dönem tatbik edilen kıraatlerin bir müddet sonra uygulamadan kalkması yedi harfi de daraltan bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda İbn Mücâhid'e kadar okuna gelen ve yedi harf kapsamında değerlendirilebilen bazı kıraatlerin sınırlandırma eylemiyle birlikte kullanım alanı dışında kalarak yedi harfin de daralmasına sebep olmuştur. Sınırlandırma eylemi yedi kıraatin yedi harf olduğu şeklinde yorumlara kapı aralasa da doğrusunun yedi kıraatin yedi harf değil; yedi harften olduğunu.

3.3. Kıraatlerin Onla Sınırlandırılması

İbn Mücâhid'den sonra kıraatlerin yedili tasnifi ulemâ nezdinde kabul görmüş, kaleme alınan eserler bu minvalde devam etmiştir. Örneğin kıraatlerin derlendiği Ebû Amr ed-Dânî'nin "*et-Teysir*" ve "*Câmiü'l-beyân*", Mekkî b. Ebî Tâlib'in "*et-Tebsira*", İbnü'l-Baziş'in "*el-İknâ*", Şâtîbî'nin "*Hirzû'l-emânî*" adlı eserleri ile kıraatlerin hüccetinin yapıldığı İbn Hâleveyh'in "*el-Hücce fi'l-kırââtî's-seb'a*", İbn Ebî Meryem'in "*el-Mûdah*" ve İbn Zencele'nin "*Hüccetü'l-kırâât*" adlı eserlerinde belirlenen bu yedi kıraat konu edinilmiştir. Dokuzuncu asra kadar yedi kıraat anlayışı ağırlıklı olarak hüküm sürse de farklı tasniflerde eserlerin yazıldığı da bir gerçektir. İbn Galbûn el-Halebî'nin (öl. 399/1009) sekiz kıraatle ilgili derlediği "*et-Tezkira*" isimli eseri matbu olarak bugün elimizde mevcut olan bir çalışmadır.¹¹⁰ Bu eserde el-Halebî, İbn Mücâhid'in yedili tasnifini aynen ele almakla birlikte Ya'kûb el-Hadramî'nin (öl. 205/825) kıraatini de bu yediye ilave ederek sekize tamamlamıştır. Dokuzuncu asra geldiğinde İbnü'l-Cezerî, kaynaklarda kayıt altına alınmış mevcut kıraatleri inceleyerek İbn Mücâhid'in belirlemiş olduğu yedi kıraate Medine'den Ebû Ca'fer, Basra'dan Ya'kûb

106 Zerkeşî, *Burhân*, 1/330; Geniş bilgi için bk. Osman Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 128-135.

107 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/36.

108 Ebû Bekir Ahmed b. Mûsa İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dârü'l-Maârif, ts.), 87; Mehmet Dağ, "Kırât İlminde Şâz Kavramı", *Marife Dergisi* 2 (2007), 73-74; Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", 135.

109 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 49; Mekkî, *İbâne*, 86-87.

110 Ebû'l-Hasan Tâhir b. Galbûn el-Halebî, *et-Tezkira fi'l-Kırââtî's-semân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde, 1991).

el-Hadramî ve Kûfe'den Halef b. Hişâm olmak üzere üç imamın kıraatinin daha ilave edilmesi gerektiği kanaatine varmıştır. İbnü'l-Cezerî bu tasnifi doğrultusunda başta “*en-Neşr*” olmak üzere eserler ortaya koymuş, Anadolu da içinde olmak üzere birkaç ülke dolaşarak birçok talebe yetiştirmiş ve kıraat-i aşere ilminin tanınmasını ve yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.¹¹¹ İslam ulemâsı İbnü'l-Cezerî'nin kıraatleri onla sınırlandırdığı bu çalışmayı hüsnü kabul ile karşılamış ve yıllar içerisinde İslam âleminde aşere-takrîb-tayyibe adı altında on kıraatin öğretildiği bir eğitim sistemi vücuda gelmiştir.¹¹² Bu onlu tasnifin yedi harfle alakasına gelince, burada yedili tasnifin üzerine bir ziyade gerçekleşmiş, yedi kıraat imamında bulunmayan okuyuşlarıyla Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kıraat farklılıkları toplamına katkıda bulunmuştur. Kıraat farklılıklarının sayıca artmış olması yedi harfin de alanını daha da genişletmiştir. O halde tarihsel süreç içerisinde istinsahla önemli ölçüde daralan daha sonra yedi ile sınırlandırma eylemiyle daha da daralan yedi harf onlu tasnifle birlikte bir nebze genişleme yaşamıştır diye bir sonuca varabiliriz.

Sonuç

Çalışmamızda yedi harfi oluşturan kıraatleri ve yedi harfin sürekliliği meselesini ele aldık. Yedi harfin ne olduğu ve içeriğiyle ilgili şu sonuçları elde ettik.

Yedi harf, Hz. Peygamber'in ashabına Kur'an kelimelerini telaffuz etmelerine yönelik serbestlik sunduğu bir ruhsattır. Bunun içerisine Hz. Peygamber'den duyulmuş okuyuşlar dâhil olduğu gibi kişilerin şahsi tercihleri de dâhildir. Yeter ki cümlelerin anlamı zıt bir manaya dönüşmesin. Yedi harfi herhangi bir sayıyla sınırlandıran tarifin doğru olmadığını, onu en güzel yansıtan ifadenin, vüs'at (genişlik) ve sühûlet (kolaylık) içeren ruhsat olduğunu söyleyebiliriz. Vüs'at ve sühûlet, yedi harfle ilgili rivâyet edilen kırka yakın tariften telaffuza yönelik olanların tümünü kapsamaktadır. Bundan dolayı yedi harfi herhangi bir şekilde daraltmak yerine tüm telaffuz ihtilaflarını kapsayan okuma genişliği şeklinde anlamlandırmak daha makul olmaktadır. Tüm kıraat farklılıklarını usûl, ferşî ve müterâdif olarak üç kategoride ele aldık. Bunlardan usûl ve ferşî farklılıkların bir kısmı rivâyete dayalı olup isnadı olan, bir kısmı ise isnadı olmayan okuyuşlardır. Yine müterâdiflerin tümünün şahsi okuyuşlar olarak Hz. Peygamber'e ulaşan herhangi bir isnadının olmadığını söyleyebilmekteyiz. İsnadı olan ve olmayan bu üç kategorinin yedi harfi oluşturan okuyuş şekilleri olduğunu ifade edebiliriz.

Yedi harfin sürekliliği meselesine gelince, bu konuda önemli üç gelişmenin yedi harfi doğrudan etkileyerek kimisi onun alanını daraltmış kimisi ise genişletmiştir. Bunların en kritik olanı istinsah, sonra İbn Mücâhid'in yedi ile sınırlaması ve İbnü'l-Cezerî'nin onlu tasnifidir. İstinsaha kadar son derece geniş bir müsamaha alanı varken istinsahla birlikte müterâdif okuyuşlar tümüyle ve resm-i Mushaf'a uymayan ferş-i hurûfun bir kısmı yürürlükten kaldırılarak yedi harfin müsamaha alanında bir daralmaya gidilmiştir. Yaklaşık üç asır sonra kişilerin sahih rivâyetler arasından yaptıkları tercihler sebebiyle sahih olarak görülen okuyuş şekilleri oldukça artış göstermiş, buna isnadı olmayan okuyuş şekillerinin

111 İbnü'l-Cezerî'nin bu çalışması üç kıraat ihdas etme şeklinde anlaşılmalıdır. Burada İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı normalde mevcut kıraat birikimi içerisinde varken İbn Mücâhid'in sınırlandırma çalışmasıyla şâz kategorisinde kalan üç kıraati bu kategoriden çıkarmak olmuştur.

112 Bayraktutan, “Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi”, 138-139.

sayısı da eklenince kıraatleri bir disiplin altına alma ihtiyacı herkesin gündeminde olmuştur. Karışıklığın önüne geçme ve kıraat sayısını daha ideal bir duruma getirme amacıyla İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlaması yedi harf için ikinci daralma aşaması olmuştur. Nihâyet dokuzuncu asırda İbnü'l-Cezerî'nin bu yedi kıraate üç imam daha ekleyerek sayıyı ona tamamlaması üçüncü ve son aşamayı temsil eder. Bu son aşama sisteme dâhil olan imamların özgün okuyuşlarıyla kıraat alternatifleri çoğalmak suretiyle yedi harfin kapsamında da kısmen de olsa bir genişleme oluşturmuştur.

Kaynakça | References

Abdü'l-Âlî b. Abdurrahman el-Mes'ûl. *Mü'cemü mustalehâti'l-kirâati'l-Kur'aniyye*. Kahire: Dârü's-Selâm, 2007.

Abdulfettâh el-Kârî, Abdulaziz. *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002.

Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Haniburrahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1983.

Akaslan, Yaşar. "İbnü'l-Cezerî'nin 'Yedi Harf' Üzerindeki Fikirleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 265-303.

Akaslan, Yaşar. "Kıraat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.

Akaslan, Yaşar. "Kıraat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.

Akpınar, Musa. "Kur'an'ın Anlaşılması ve Tebliği Yönünden Yedi Harfle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi". *Bilimname* 23/2 (2012), 105-129.

Âl-u İsmâîl, Nebîl b. Muhammed İbrâhîm. *İlmü'l-kirâât neş'etühû etvâruhû eseruhû fi'l-ulûmi's-şerriyye*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1421.

Aşkkutlu, Emin. "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi (Tahric ve Değerlendirilmesi)". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV*.

Bayraktutan, Osman. "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi". *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 121-144.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. İzzeddîn Dallî vd. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1433.

Buladı, Kerim. "Klasik Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Meselesi ve Yorumları". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 113-139.

Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cem-u 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2001.

Çalışkan, Mehmet. "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 215-242.

Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.

Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Dağ, Mehmet. "Kırât İlminde Şâz Kavramı". *Marife Dergisi* 2 (2007), 57-110.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Ahrufü's-seb'a*. thk. Abdülmüheymin Tahhân. Cidde: Dârü'l-Minâra, 1997.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Kitâbü'l-İdgâmi'l-kebîr*. thk. Abdurrahmân Hasan el-Ârif. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1424.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Kitâbü't-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'i*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Deyb el-Bega, Mustafa. *el-Vâdih fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 3. Basım, 1998.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu fudalâi beşer bi'l-kirâati'l-erbeate 'aşer*. thk. Enes Mihre. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2006.

Dûserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalehâti'l-kirâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 2008.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i ebî Dâvûd*. thk. Yâsir Hasan vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1438.

Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail. *İbrâzü'l-meânî min hurzi'l-emânî fi'l-kirâati's-seb'i*. thk. İbrâhim Adve Avez. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Ebû Şâme, Abdurrahmân b. İsmâil. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmin tetealleku bi'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Velîd Müsâid Tabatabâî. Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm ez-Zehabî, 2. Basım, 1993.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbü Fedâili'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-Atıyye vd. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, ts.

Geylani, Mahfuz. "Arap Dilinde Terâdüf (Es Anlamlılık) Olgusu". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2019), 28-51.

Halebî, Ebu'l-Hasan Tâhir b. Abdu'l-Mun'im. *et-Tezkira fi'l-kirâati's-semân*. thk. Süveyd Eymen Rüşdî. Cidde, 1991.

İbn Abdilber, Ebû Amr Yûsuf b. Abdillâh. *et-Temhîd limâ fi'l-muvattai mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Üsâme b. İbrâhim. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 4. Basım, 1429.

İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekir Abdillâh b. Süleymân es-Sicistânî. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhibiddin Abdissabhân el-Vâiz. 5 Cilt. Mekke: Dâru'l-Beşâir, 3. Basım, 2002.

İbn Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbâ, ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh. *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrût: Mektebetü Dâri't-Türâs, 3. Basım, 1983.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dâru Sadr, ts.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsa. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâât*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Maârif, ts.

İbn Zencele, Ebû Zûr'a Abdurrahmân b. Muhammed. *Hüccetü'l-kirâât*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1997.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Debbâğ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukriîn ve*

mürşidü't-tâlibîn. thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd. Kahire: Dârü'l-Âfaki'l-Arabiyye, 2010.

Karadağ, Ahmet. "Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki Görüşlere Dair Bir Değerlendirme". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2021), 1177-1210.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 8. Basım, 2020.

Kastellânî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *Letâifu'l-işârât li fûnüni'l-kırâât*. thk. Merkezü'd-Dirâsati'l-Kur'âniyye. Suudi Arabistan: Mecmeü'l-Melik Fahd, 1. Basım, 1434.

Kaya, Osman. "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 219-244.

Kılıç, Mustafa. "İbn Kuteybe'nin Yedi Harf Anlayışı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020).

Kudât, Muhammed Ahmed Müflih. *Mukaddimât fi ilmi'l-kırâât*. Umman: Dâr-u Ammâr, 2001.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

Kurtuluş, Yusuf Ziya. *Ahkâm Tefsirlerinde Kıraat Farklılıkları*. Ankara: İlahiyat yayını, 2023.

Mahmûd Abdullah, Muhammed. *el-Ahrufu's-seb'a ve usûlü'l-kırâât*. Kahire: Dârü's-Sâbûnî, 2006.

Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/242-248. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Mekkî, Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-İbâne an meâni'l-kırâât*. thk. Abdulfettâh İsmâil Şelebî. Mısır: Dârü'n-Nehda, ts.

Muhammed İsmail, Şa'bân. *el-Medhal ilâ ilmi'l-kırâât*. Mekke: Mektebetü Sâlim, 2003.

Mustafa İbrahim vd. *el-Mü'cemü'l-vesît*. Kahire: Mecmeü'l-Lügati'l-Arabiyye, 1972.

Nebi Bozkurt - Nevzat Kaya. "İstinsah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/369-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Nefes, Hayrunnisa. *Tecvid İlmi Açısından Cevâhiru'l-ikyân fi şerhi umdeti'l-irfân*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021.

Öğmüş, Harun. "Yedi Harf Meselesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 1-23.

Önen, Hacı. "Yedi Harf ve Kıraatin Kesiştiği ve Ayrıldığı Noktalar". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (2014), 182-193

Özbek, Ömer. "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2015), 163-181.

Öztürk, Hayrettin. "Kur'an-ı Kerim'in Kıraatında Yedi Harf Meselesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/2 (2002), 97-111.

Rûmî, Fahd b. Abdîrrahmân b. Süleymân. *Dirâsâtün fi 'ulûmi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*. Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'ân'i'l-Kerîm, 14. Basım, 2005.

Subhî es-Sâlih. *Kur'an İlimleri*. çev. M. Said Şimşek. Konya: Kitap Dünyası, 2. Basım, 2008.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Fevvâz Ahmed Zümerli. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010.

Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr. *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâr-u Hecr, 2001.

Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Câmi'ü't-Tirmizi*. thk. Muhammed b. Sâlih er-Râcihî. Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1999.

Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

Yıldız, Cafer. *On Kıraat Bağlamında İdgâm Olgusu*. İstanbul: Nida Akademi, 2023.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ebi'l-Fadl ed-Dimyâtî. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.